

פרשת בשלח: האם צריך לאכול לחם בסעודה שלישית

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע מספרת התורה (טז, כ), שהיו אנשים שלא שמעו לציווי משה והשאירו מן לבוקר המחרת דבר שגרם ללחם להבאיש: "וְלֹא־שָׁמְעוּ אֶל־מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד־בֹּקֶר וַיִּבְרְאוּ תוֹלְעִים וַיִּבְרָאשׁ וַיִּקְצָץ עֲלֵהֶם מֹשֶׁה". כיום יודעים שלפני תהליך העיפוש שעובר הלחם כבר יש בו תולעים, אך בעבר לא ידעו זאת, ומשום כך, נתנו פרשני התורה מספר הסברים מדוע כותבת התורה 'וירם תולעים ויבאש', ולא 'ויבאש וירם תולעים':

א. **רש"י** (ד"ה ויבאש) פירש, שלפעמים דרכו של המקרא להתנסח בדרך הפוכה, וגם במקרה זה כוונתו שקודם הלחם הבאיש ורק אחר כך באו התולעים. ב. **הרמב"ן** (שם, ד"ה וירם) חלק וסבר שאין צורך להפוך את המקראות (דבר המעורר קושי פרשני), והסיבה שבמן קודם באו התולעים היא - שמדובר בלחם ניסי. ובלשונו:

"וירם תולעים ויבאש: הרי זה מקרא הפוך, שבתחילה הבאיש ולבסוף התלע, כעניין שנאמר (בפסוק כד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. וכן הוא הדרך לכל דבר שהוא מן המתלעים. לשון רש"י. ואלו היה המן מתלע בדרך הטבע כדרך שאר המתלעים, היה הדבר כן, אבל זה שהתלע בדרך נס יתכן שהרים תולעים תחלה, ואין צורך שנהפוך המקרא."

מהמילה 'היום', המופיעה בפרשתנו שלוש פעמים ביחס לאכילת המן בשבת למדו חז"ל במסכת שבת (ק"ח ע"ב), שיש לאכול שלוש סעודות בשבת. בהתאם לכך נעסוק השבוע בהלכות סעודה שלישית, נראה את מחלוקת הפוסקים מתי יש לאכול, האם חובה לאכול בה לחם וכפי שצריך בשאר הסעודות, והאם מותר להתחיל באכילתה לאחר השקיעה.

תחילת הזמן

האם יש זמן בו מותר לאכול סעודה שלישית? הגמרא במסכת שבת (ק"ח ע"ב) כותבת, שעל אף שאסור להכין מקודש לחול, מקודש לקודש מותר. משום כך, במקרה בו אדם אכל בקערות בצהריים - מותר לו לרוחץ אותן, משום שהוא עתיד לאכול בהן בזמן המנחה, כך שהכנתו היא מקודש לקודש. נחלקו הראשונים, האם אפשר ללמוד מהגמרא הלכה נוספת בעניין זמן האכילה:

א. **התוספות** (ד"ה במנחה) ו**הרא"ש** (טז ה) כתבו, שמדברי הגמרא משמע שסעודה שלישית יש לאכול בזמן המנחה, ולכן מותר לשטוף בצהריים כלים לשעה זו. עוד הוסיפו התוספות טעם לפסיקה זו, שאם יעשו סעודת שלישית קודם המנחה, יווצר מצב בו צריכים להפסיק את הסעודה הראשונה, לברך ברכת המזון, ואז שוב המוציא - ולגרום לברכה שאינה צריכה. ובלשונו:

"במנחה מצילין מזון סעודה אחת: מכאן משמע דזמן אכילה שלישית בשבת היא מן המנחה ולמעלה דלא כאותם שמחלקין סעודת שחרית ומברכין בינתיים ועוד אומר ר"י שיש כאן איסור ברכה שאינה צריכה, כדאיתא בפרק בא לו גבי ובעשור שבחומש הפקודים, דקאמר וייתי ספר תורה אחרינא ונקרי אמר רבי שמעון בן לקיש מפני ברכה שאינה צריכה."

ב. **בעל הלכות גדולות** (רשב"א ד"ה כמה) חלק וכתב, שמותר לאכול סעודה שלישית גם בזמן שחרית. הסיבה לכך היא שכפי שראינו בפתיחה, למדים את דין שלוש סעודות ממשה שאמר אכלוהו 'היום' - משמע שיש לאכול במהלך היום ולא דווקא בשעה מסוימת. את ראיית התוספות מכך ששוטפים כלים לצורך המנחה דחה, שכן הגמרא מדברת על מה שבדרך כלל עושים, ולא כחובה לעשות.

להלכה

להלכה פסק **השולחן ערוך** (רצא, ב) כדעת רוב הראשונים, שיש לאכול את סעודה שלישית רק מזמן המנחה והלאה, כלומר לאחר שעוברות שש וחצי שעות זמניות מתחילת היום. **התוספות** (פסחים קה ע"א ד"ה והנ"מ) הוסיפו וכתבו, שאכילה זו צריכה להיות לפני תפילה מנחה, מכיוון שלאחר תפילת המנחה המתים חוזרים לגיהנום, והשותה בשעה זו 'כאילו גוזלם'.

ההגהות מיימוניות (שבת ל, כ) ו**הטור** (שם) חלקו על התוספות וכתבו שעדיף להתפלל קודם מנחה ואחר כך לאכול סעודה שלישית, מכיוון שהגמרא בשבת (ט ע"ב) כותבת שאין לאכול לפני שמתפללים מנחה. גם **הרמ"א** (שם), על אף שהביא להלכה את שתי הדעות, בכל זאת למסקנה כתב שנוהגים לאכול לאחר תפילת מנחה כדעת הטור, וכן נוהגים בזמן הזה (ועיין בערוך השולחן שם).

סוף הזמן

עד כה ראינו מחלוקת הפוסקים מתי זמן סעודה שלישית, מקרה נוסף בו נחלקו בו הפוסקים הוא עד מתי מותר להתחיל לאכול. הגמרא במסכת פסחים (קה ע"א) כותבת, שבמקרה בו אדם הפסיק מסעודתו ובירך ברכת המזון והחשיך היום, אסור לו לשתות (אפילו מים) קודם הבדלה, וכן פסק **השולחן ערוך** (רצט, א).

א. למרות שבשולחן ערוך כתוב שאסור לאכול דווקא משתחשך, פסקו **הב"ח** (שם) **המגן אברהם** (שם, א) שלא דווקא, וגם בספק חשיכה, בזמן בין השמשות, יש להימנע מלאכול, למרות שבעקבות כך יפסיד האדם סעודה שלישית. בטעם הדבר שפסק כך נ"מק **מחצית השקל** (שם), שהרי"ף וגם הרא"ש סברו שאין לאכול בספק חשיכה.

ב. **המשנה ברורה** (שם, א) חלק וכתב, שעל אף שצודק המגן אברהם שבסתמא אין להתחיל לאכול בבין השמשות וכדעת רוב הראשונים, מכל מקום במקום מצווה, אדם שלא אכל סעודה שלישית וכדומה - מותר לסמוך בדיעבד על דעת בעל המאור הסובר שמותר להתחיל לאכול בבין השמשות, וכן פסק **האשל אברהם** (שם, א). ובלשונו:

"ומכל מקום נראה לומר דלענין אכילת סעודה שלישית, אם לא אכל מקודם בוודאי צריך לאכול אפילו אחר שקיעה, כיוון שהוא דבר מצווה יכול לסמוך על שיטת בעל המאור, וגם הרא"ש אפשר דסובר כן. ואפשר עוד דאתי ספק עשה דרבנן ודוחה ספק איסור דרבנן, וגם מהטעמים שכתבנו בביאור הלכה, וגם העולם נוהגין להקל בזה."

גם **הילקוט יוסף** צעד בדרך זו, וכתב שאפשר גם לסמוך על שיטת רבינו תם, שזמן השקיעה מאוחר בהרבה, אך על צירוף זה קשה לסמוך, כי המציאות בארץ איננה כך. מכל מקום וודאי שגם לדעה זו לכתחילה יש להתחיל את הסעודה לפני השקיעה היא, מכיוון שלמדים את דין סעודות שבת מהמילה 'היום', ומשמע שיש לעשותה ביום ממש ולא בבין השמשות.

מה צריך לאכול

א. כאמור, את החובה לאכול שלוש סעודות בשבת למדה הגמרא במסכת שבת מהמילה 'היום', המובאת שלוש פעמים בפסוק. בפשטות משום כך, כיוון שאת שתי הסעודות הראשונות יש לקיים על לחם משנה, כך הדין לגבי הסעודה שלישית, שהרי הפסוק משווה ביניהם, וכן פסקו להלכה הרמב"ם (שבת ל, ט) והריטב"א (סוכה כז ע"א ד"ה מכאן).

ב. אמנם, רבים מהראשונים הבינו שדינה קל יותר, והסביר הב"ח (רצא), שכפי שעולה מדברי הגמרא בסוכה, בעבר אדם רגיל היה לאכול שתי סעודות ביום, אחת בבוקר ואחת בערב. משום כך, כאשר חכמים חייבו לאכול סעודת שבת, חייבו לאכול לחם רק בבוקר ובערב, ולא בסעודה שלישית הנחשבת תוספת. ובכל זאת מה צריך לאכול? נחלקו על כך בעקבות סתירה בדברי הגמרא: **מצד אחד**, הגמרא במסכת סוכה (שם) כותבת בשם רבי אליעזר, שאפשר לצאת ידי חובת סעודה בסוכה באכילת מיני תרומה, כלומר במיני ירקות, ומשמע שאכילת ירקות נחשבת סעודה. **מצד שני**, הגמרא במסכת יומא (עט ע"ב) מביאה בשם רבא, שאפשר לאכול ירקות מחוץ לסוכה, ואם כן משמע שהם לא נחשבים סעודה, אחרת היה אסור לאכול מחוץ לסוכה.

יישובי שאר הראשונים

א. ירקות: דעה ראשונה המקילה ביותר היא דעת הר"ן (מד ע"א ואיכא), שסובר שאפשר לצאת ידי חובה בסעודה שלישית אפילו בירקות. כדי ליישב את הסתירה כתב, שאמנם רבא סובר שפירות לא צריכים סוכה מכיוון שהם לא נחשבים סעודה, אבל מכיוון שמסקנת הגמרא שאפשר לצאת במיני תרומה - אין הלכה כמותו. ובלשוננו:

"ואיכא נמי מאן דאמר, דמשלים להו בפירי ובמיני תרומה, כדאמרין בפרק הישן (כז ע"א) לדברי רבי אליעזר דאמר י"ד סעודות חייב אדם לאכול בסוכה במאי משלים להו, ומהדרין במיני תרומה, ומיני תרומה היינו פירות. ואף על גב דרבא פליג עליה בפרק בתרא דיומא (עט ע"ב) ואמר דפירי לא בעי סוכה, מסקנא דההיא שמעתא לאו כרבא אתיא."

ב. בשר ודגים: אפשרות נוספת ליישב את הסתירה, מופיעה בדברי **התוספות** (שם, ד"ה מיני). כחלק משיטתם הכללית בלימוד הגמרא, העדיפו שלא לפרש שרבא חולק על דברי הגמרא במסכת סוכה. משום כך כתבו, שכאשר הגמרא כותבת שמותר לצאת במיני תרומה, כוונתה לבשר, דגים וכדומה, אבל בפירות אי אפשר לצאת ידי חובה וכדעת רבא, שפירות לא צריכים סוכה.

ג. מזונות: אפשרות נוספת ודומה ליישב את הסתירה, מופיעה בדברי **הרא"ש** (ב, יג). הוא כתב, שכאשר הגמרא כותבת שאפשר להשלים סעודה במיני תרומה, כוונתה למאכלים שברכתם מזונות, וכפי שכותבת התוספתא (ברכות ד, ד) בפירוש - ובאופן זה דברי רבא הסובר שפירות לא צריכים סוכה אינם נסתרים¹.

להלכה

נחלקו האחרונים בפסק ההלכה:

א. השולחן ערוך (שם, ד) חשש לדעת הרמב"ם, ולכן כתב שגם בסעודה שלישית צריך לאכול לחם, ואף לבצוע על שתי כיכרות וכשאר הארוחות. מכל מקום, במקרה בו אדם אכל יותר מדי בסעודה הקודמת או שהיא יחסית קרובה לסעודת הבוקר (וכפי שקורה בחורף) - אפשר לפסוק כשאר הראשונים, ולצאת ידי חובה במזונות, בשר ודגים או ירקות.

גם **הרב עובדיה** (יחזקאל דעת ב, כ) צעד בשיטה זו, ומשום כך פסק שבמקרה בו אדם שכח "רצה" בברכת המזון של סעודה שלישית, הוא לא חייב לחזור ולברך, שכן הגמרא במסכת ברכות (מט ע"ב) כותבת, שרק כאשר יש חובה לאכול לחם השוכח 'רצה' צריך לחזור. וכיוון שלדעת שאר הראשונים אין חובה לאכול לחם בסעודה שלישית, ספק ברכות להקל. ובלשוננו:

"וכתב הבית חדש, שאף על פי שמרן עצמו פסק (בסימן רצא) שסעודה שלישית צריכה פת, כאן חשש לדעת החולקים, משום שספק ברכות להקל שלא לברך שנית, משום שאולי ברכה שאינה צריכה היא, ועובר באיסור לא תשא את שם ה' - אלהיך לשווא. עד כאן. וכן כתבו המגן אברהם, והגר"א מוילנא. וכן פסק בשולחן ערוך הגאון רבי זלמן."

ב. הבן איש חי (חקת, כ) חלק ופסק שהשוכח רצה צריך לחזור ולברך ברכת המזון. בטעם הדבר נימק, שלמרות שמדובר במחלוקת ראשונים ולכאורה צריך לפסוק 'ספק ברכות להקל' ושאינן חובה לברך שוב, למעשה בגלל שלפי דעת הסוד אין הבדל בין הסעודה השלישית לשאר הסעודות - כך יש לנהוג.

ברכה על היין

בעקבות הגמרא במסכת פסחים (קו ע"א) ודברי הראשונים, פסק **השולחן ערוך** (רעא, ב) שיש חובה מדאורייתא לקדש בסעודת הערב. גם בבוקר יש לקדש, אך כפי שכתבו הראשונים מדובר רק בחובה מדרבנן. האם גם בסעודה שלישית חובה לקדש?

א. רבינו יונה (ברכות לו ע"ב) כתב שאין עניין לקדש בסעודה שלישית, שהרי הגמרא בפסחים דורשת שיש לקדש פעם אחת ביום ופעם אחת בלילה, בלי קשר למספר הסעודות שעושים. גם **שיבולי הלקט** (ס' צג) צעד בדרך זו והביא ראייה מהירושלמי הפוסק, שלאחר שעברו שש שעות מיום השבת - השבת קדושה מאליה, וממילא אין טעם לקדש שוב, וכן פסק **השולחן ערוך** (רצא, ד).

ב. הרמב"ם (פרק ל, ט) חלוק וסבר, שגם בסעודה שלישית יש לברך על היין. **הטור** (ס' רצא) הבין שכוונתו שאכן גם בסעודה שלישית יש לקדש כמו בסעודות הקודמות, אך נראה יותר כפי שכתב **הכסף משנה** (רמב"ם שם), שכוונת הרמב"ם שחובה לברך על היין מכיוון ששתייה זו מוסיפה חשיבות לסעודת השבת וכדברי הגמרא במסכת ברכות (מב ע"ב), ולא מדובר בקידוש רגיל.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...²

¹ כיצד יישבו הרמב"ם והריטב"א, את דברי הגמרא בסוכה הכותבת שאפשר לצאת ידי חובת סעודה במיני תרומה? הריטב"א תירץ, שמכיוון שהסיבה שהגמרא מצריכה לאכול סעודה נוספת היא, כדי להשלים סעודה נוספת לדעת רבי אליעזר, אם ישלימו אותה בלחם לא יהיה ניכר שמדובר בסעודה נוספת, כי בכל יום אוכלים לחם, לכן דווקא שם יש לאכול מיני תרומה, אך לא בסעודה שלישית.

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com